

Isusova smrt u sinoptičkoj i ivanovskoj tradiciji

Ferić, David

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology in Đakovo / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:120:570401>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU

**ISUSOVA SMRT U SINOPTIČKOJ
I IVANOVSKOJ TRADICIJI**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. s. Silvana Fužinato

Student: David Ferić

Đakovo, 2023.

Sadržaj

Uvod	2
1. Sinoptički prikaz Isusove smrti	6
1.1. ISUSOVA SMRT PREMA EVANĐELJU PO MARKU.....	6
1.1.1. <i>Struktura Mk 15, 33-39</i>	7
1.1.2. <i>Egzegetsko-teološka analiza Mk 15, 33-39</i>	8
1.2. ISUSOVA SMRT PREMA EVANĐELJU PO LUKI	11
1.2.1. <i>Struktura Lk 23, 44-47</i>	11
1.2.2. <i>Egzegetsko-teološka analiza Lk 23, 44-47</i>	12
2. Ivanovski prikaz Isusove smrti.....	15
2.1. »ISPUNJENO JE!«	15
2.1.1. <i>Struktura Iv 19, 28-30</i>	16
2.1.2. <i>Egzegetsko-teološka analiza Iv 19, 28-30</i>	17
2.2. IV 19, 28-30 U SVJETLU TEOLOGIJE KRIŽA.....	20
2.3. SPECIFIČNOSTI IVANOVSKOG PRIKAZA ISUSOVE SMRTI.....	22
3. Smisao boli.....	23
Bibliografija.....	29

Sažetak

Isusova smrt na križu nije tragičan svršetak njegova zemaljskog života, nego je povratak k Ocu i ulazak u slavu. »Četveroliko evanđelje« donosi četiri svjedočanstva o smrti Isusa Krista. Četiri teologije i interpretacije jednog te istog događaja, vrhunske objave ljubavi Boga. Evanđelisti iznose tu duboku poruku koja uvijek ostaje tajna Bogočovjeka. Raspelo ili križ je središnji događaj i temeljna istina naše vjere.

Svako se izvješće mora poštovati, jer na svoj način hrani našu vjeru i ulijeva nam nadu da nakon smrti započinjemo novi život. Svako izvješće o Isusovoj smrti sadrži svoje specifičnosti. Tako Marko i Matej prikazuju Isusovu smrt kao smrt ostavljenog mučenika koji vapi k Bogu i nalazi jedino svjetlo u zazivu: »Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?« Evanđelist Luka ju prikazuje kao smrt Učitelja koji postaje uzor svakom čovjeku da se u svakoj situaciji prepusti u ruke Oca nebeskoga. Za Ivana je Isusova smrt najveća objava Isusove ljubavi prema Ocu i čovjeku i početak Crkve.

Kristova smrt na križu konačna je objava Boga ljubavi i života. U Isusovoj smrti u potpunosti je objavljen njegov mesijanski identitet. No u njegovoj bolnoj smrti otkrivamo i svoje dostojanstvo u slici Sina Božjega, koji se u svojoj kenozi otkriva kao Spasitelj svih ljudi. U Isusovoj smrti na križu iz ljubavi prema Ocu i čovjeku otkrivamo i smisao svojega života. Ljubav je jedina snaga koja ima moć pobijediti sve negativnosti života, pa čak i samu smrt i našoj patnji i boli podariti smisao.

Ključne riječi: *Isusova smrt, Ivanovo evanđelje, sinoptici, teologija križa, smisao boli*

Summary

JESUS'S DEATH IN THE SYNOPTIC AND JOHN'S GOSPEL

Christ's death is the end of his earthy life and the end of his mission. Death is not the tragic end of his life but his entry into the glory. »The four-fold gospel« bring us four testimonies of the Jesus Christ's death. Four theologies and interpretations of the same event, supreme revelations of Godfather's love. The evangelists bring us this profound message that remains always the secret of the God-man. The crucifix or the cross is the central event and fundamental truth of faith.

Every statement must be respected because it feeds our faith in its own way and gives us hope that after death, we are leaving to a new life. Each statement accentuates each of its own features, so for Mark and Matthew that is the death of the abandoned martyr who cries out to God and finds the only light in the call: »My God, my God, why hast thou forsaken me?« For Luke that is the death of the Master who becomes a role model for everyone to surrender in the hands of the heavenly Father in every situation. As for John, the Christ's death is the beginning of the Church.

Christ's death on the cross is the final revelation of the God of love and life. In the death of Jesus, his messianic identity is fully revealed. But in His painful death we also reveal our dignity in the image of the Son of God, who in all his kenosis reveals himself as the Savior of all people. In Jesus' death on the cross, out of love for the Father and for the people, we open up even the secrets of our lives. Love is the only force that has the power to overcome all the negativity of life, even death and our suffering can give meaning.

Key words: *Jesus death, John's gospel, synopsis, theology of the cross, meaning of pain*

Uvod

U diplomskom radu pod naslovom »Isusova smrt u sinoptičkoj i ivanovskoj tradiciji«, kako i sam naslov govori analizirat ćemo specifičnosti prikaza Kristove smrti u sinoptičkoj i ivanovskoj tradiciji s posebnim naglaskom na specifičnosti ivanovskog prikaza.

Isusova smrt na križu i danas, nakon dvije tisuće godina intrigantna je te privlači pozornost mnogih. Svako evanđelje donosi svoje izvješće o Isusovoj smrti koja će za čovjeka ostati nikada u potpunosti shvatljiv misterij Božje spasenjske ljubavi. U tom misteriju zrcali se i pitanje smisla čovjekove patnje na koje ćemo pokušati pronaći odgovor upravo u evanđeoskim izvješćima.

Budući da je riječ o dvjema različitim tradicijama u prvome dijelu rada detaljnije ćemo analizirati Markov (15, 33-39) i Lukin (23, 44-47) prikaz Isusove smrti na križu određujući strukturu i egzegetsko-teološko značenje svakog izvješća ponaosob. U radu ne ćemo posebno analizirati Matejev prikaz s obzirom da on u suštini slijedi Marka.

U drugom dijelu rada analizirat ćemo Ivanovo izvješće (19, 29-30) određujući strukturu i njegovo egzegetsko-teološko značenje. Budući da je riječ o izvješću koje u odnosu na sinoptička sadrži značajne razlike u ovom dijelu posebnu pozornost posvetit ćemo specifičnostima ivanovskog prikaza Isusove smrti.

U svjetlu prethodne analize u trećem dijelu pokušat ćemo odgovoriti na vrlo složeno pitanje smisla Isusove muke i smrti te na svezremensko i vrlo složeno pitanje ljudske patnje i boli.

1. Sinoptički prikaz Isusove smrti

1.1. ISUSOVA SMRT PREMA EVANĐELJU PO MARKU¹

Markovo izvješće o Isusovoj smrti (Mk 15, 33-39) sastavljeno je od tri dijela od kojih prvi sadrži Isusov vapaj u tami i reakcije nazočnih, drugi prikazuje trenutak Isusovog umiranja, a treći učinke događaja koji se upravo dogodio. Tekst je strukturiran tako da je u središtu izvješća Isusova smrt. Marko u svom izvješću želi privesti čitatelja da čita Isusovu smrt u svjetlu onoga što se okolo događa, kao da odbija čitatelju dati izravnu informaciju o sablazni i težini njegove smrti na križu.

Marko govori o zemlji koja je u tami od šeste do devete ure² i o Isusu koji vapi jakim glasom: »Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?« (Mk 15, 34)³ Na križu, u mračnom oblaku Marko prikazuje Isusa u potpunosti sama i napuštena. Unatoč mnoštvu učenika i ljudi koji su ga slijedili na njegovu putu križa u času smrti Isus je sam. Čini se da je »ostavljen čak i od Boga koji ne odgovara na njegov vapaj.«⁴ Marko, dakle, bez polovičnih izraza, uzdiže križ na najviše epifanijsko mjesto: mjesto na kojemu se susreću sve slike o Bogu.⁵ »Isusovo čovještvo prolazi neku vrstu 'prokletstva', u etimološkom smislu riječi, što se suprotstavlja 'posvećenju': to je misterij kušnje...«⁶

Prikazom satnika koji vidjevši da Isus tako umrije, reče: »Zaista, ovaj čovjek bijaše Sin Božji!« (Mk 15, 39) Marko započinje drugi dio izvješća. Oblak tame nestaje, a smrt otkriva svoj sjaj i sam Bog silazi u tmine čovjeka, sama i napuštena, opljenjuje se sve do apsolutnog ljudskog poraza da bi pokazao da i tama i smrt imaju svoje mjesto i svoj smisao. Ciklus o Isusovoj patnji završava njegovim uskrsnućem od mrtvih. Ako pogledamo (Mk 16, 8) vidimo da šesnaesto poglavlje, ali i cijelo Markovo evanđelje

¹ Analizirat ćemo samo Marka i Luku, jer Matej u suštini slijedi Markovo izvješće.

² Dvanaesta ura je oko 12:00 sati, a deveta ura je oko 15:00 sati.

³ Ovaj citat nalazimo u Psalmu 22.

⁴ M. GRILLI, Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni, u: S. ZENI, Ch. CURZEL (ur.), *La speranza della croce*, Bologna, 2017., 55–71., ovdje 57.

⁵ Usp. E. BIANCHI, La violenza, u: *Parola Spirito e Vita* 37(1998.), 3–7., ovdje 6.

⁶ A. VANHOYE, I racconti della passione nei vangeli sinottici, u: A. VANHOYE, I. DE LA POTTERIE, C. DUQUOC, E. CHARPENTIER (prir.), *La passione secondo i quattro Vangeli*, Brescia, 1983., 15–53, ovdje 38.

natopi spužvu octom,
natakne na trsku
i pruži mu piti govoreći: »Pustite da vidimo hoće li
doći Ilija da ga skine.«

Isusova smrt (Mk 15, 37)

³⁷ A Isus zavapi jakim glasom i izdahnu.

Učinci događaja koji se dogodio (Mk 15, 38-39)

³⁸ I zavjesa se hramska razdrije nadvoje,
odozgor dodolje.

³⁹ A kad satnik koji stajaše njemu nasuprot
vidje da tako izdahnu, reče: »Zaista, ovaj čovjek bijaše
Sin Božji!«

1.1.2. Egzegetsko-teološka analiza Mk 15, 33-39

Marko u svom izvješću govori o tami koja je prekrila svu zemlju i u tom mraku čuje se samo plač i Isusova molitva nakon koje je zavapio i izdahnuo (Mk 15, 37). Tama je kao i kod egipatskih zala znak Božjega prokletstva (usp. Izl 10, 22). Tama u podne nije neka pustinjaska oluja koja je zatrla sunce, to je znak primjeren božanskoj svemoći, da ga da onima koji su svjetlost odbacili.¹¹ Kod proroka Amosa stoji: »Toga ću dana – riječ je Gospodnja – učiniti da sunce zapadne u podne, i pomračit ću zemlju u po bijela dana.« (Am 8, 9) Tama označava konačni i ključni Božji zahvat u ljudsku stvarnost. U toj tami reći da je Isus u svojoj agoniji na križu zazivao Iliju je krivo, jer Isus u boli na križu nije izgovorio riječi pisma na ondašnjem hebrejskom jeziku, nego onako kako se javljaju na njegovom materinskom jeziku, što smo imali prilike sresti ranije (usp. Mk 5, 41; 7, 34; 10, 51). Ura ili sat osnovna je jedinica za mjerenje vremena, a broj tri (toliko je trajala tama na zemlji) broj je savršenstva, koji označuje i Boga. »Kada bismo ovu simboliku saželi u jednu rečenicu, dobili bismo ovo: 'Zlo će vladati do kraja vremena, dok ne nastupi vječnost.'«¹²

¹¹ Usp. R. A. COLE, *Evangelje po Marku*, Daruvar, 1997., 265.

¹² I. BAOTIĆ, *Bog je tako ljubio svijet...*, Zagreb, 2009., 133.

Redak Psalma 22 koji je Isus na križu molio, odgovara njegovoj agoniji i smrtnoj patnji. Zanimljivo je uočiti da Isus početak Ps 22 izgovara »o devetoj uri«, kada je prema Dj 3, 1 vrijeme popodnevne molitve u hramu. Možda se Isus citiranjem Ps 22 molio. Moguće je da je upravo idući molitveni uzdah iz Psalma 22: »Eli atta« – »Ti si Bog moj« bio posljednji Isusov krik, ako je to bila njegova posljednja riječ, vrlo lako se moglo krivo razumjeti kao aramejski: »Elija ta!« – »Ilija dođi«. ¹³ Zazivanje Ilije vrlo se lako može razjasniti, jer Ilija u židovstvu slovi kao pomoćnik u mnogim nevoljama. To što je Isus umro s riječima Ps 22 na usnama govori nam da se njegov život nije okončao u očajanju, jer jadicovka Ps 22 završava zahvalom za izbavljenje. On se probijao od Božje udaljenosti do savršenoga pouzdanja. Isusov život završio je dubokim pouzdanjem u Boga. Izgovarajući riječi iz Ps 22 Isus izražava svoje osjećaje koje u susretu sa smrću prožimaju i njegovo srce, srce pravoga Boga i pravoga čovjeka. Ovdje se jasno vidi kako je Isus stvarno čovjek. »Svi koji su u povijesti govorili, da je Isusovo tijelo samo privid i da je Isus samo posvojen od Boga, u krivu su. Isus je pravi Bog i pravi čovjek.« ¹⁴

Isus je na križu napušten, ali ne od Oca jer je bio uvjeren u konačno opravdane i u pobjedu. Bio je napušten u bičevanju, izdajama, izrugivanju, smrti, ali svesti egzegezu samo na to bilo bi površno. Pismo je suzdržljivo kada govori o velikim tajnama, mada nam kaže da je on nosio naš grijeh (usp. Heb 9, 28), da je ponio i prokletstvo (usp. Gal 3, 13), da je za nas »učinjen žrtvom za grijeh« (usp. 2 Kor 5, 21). Prema Pismu, »Isus nije znao za grijeh (usp. 2 Kor 5, 21), pa ga je jedini naš grijeh mogao stajati tolike borbe i patnje«. ¹⁵ U tome je bit križa. Mi ne shvaćamo pravu prirodu i dubinu kazne koju je on nevin pretrpio.

Nejasno je je li spužva natopljena octom čin milosrđa i nade da bi Isus mogao spasiti sam sebe, ili se radi o nastojanju produžavanja Isusova umiranja. ¹⁶ U pružanju spužve na trsci vidimo traženje nazočnih za Ilijinim dolaskom, kako bi Isusa skinuo s križa. Ocat koji se nudi Isusu je zapravo kiselo vino, koje bi moglo poslužiti umjesto gorkih

¹³ Usp. G. LOHFINK, *Posljednji dan Isusov*, Zagreb, 2010., 42.

¹⁴ I. BAOTIĆ, *Bog je tako ljubio svijet...*, 133.

¹⁵ R. A. COLE, *Evangelje po Marku*, 267.

¹⁶ Ovo pružanje octa aludira na Ps 69, 22 gdje se ono promatra kao jedan od načina da se pravedniku zagorča život: »U jelo mi žuci umiješase, u mojoj me žeđi octom napojiše.«

trava s kojima se blagovalo pashalno janje.¹⁷ Isusov posljednji izdisaj govori o ispuštanju onoga životnoga počela, nakon toga ostaje samo Isusovo mrtvo tijelo sa svim otiscima »ljudske ljubavi« prema Bogu. Isusov glasni vapaj, a zatim i izdisaj jasno nam daju do znanja da se radi o nenadanoj i nasilnoj smrti.¹⁸ Razdiranje hramske zavjese i mogućnost da svatko gleda u svetište nad svetištem spominje se u sva tri sinoptička evanđelja. Samo razdiranje zavjese, tumači se kao simbol slamanja i nestajanja pregrade između Židova i nežidova, preko razdrtog tijela Kristova, u kojem su dokinute sve pregrade između Boga i čovjeka.¹⁹ »Bez obzira radi li se o dvorišnom zastoru koji je poganima zastirao pogled u blizinu hramske građevine ili o unutarnjem zastoru iza kojega je veliki svećenik smio ulaziti jednom godišnje, privilegirano mjesto susreta s Bogom nije više hram, nego Sin Božji.«²⁰ Sada kada je pala zavjesa, možemo vidjeti tko je Bog, možemo ispovjediti da je Isus Sin Božji.

Rimski satnik koji je po svojoj dužnosti bio podno križa i sve promatrao, nastojao je shvatiti što se događa, na kraju je bio potpuno uvjeren. Kršćanstvo je u satnikovim riječima vidjelo izricanje istine, potvrdu svega Isusova života. Njegova ispovijest je vrhunac, nagovještaj velikoga obrata, uvertira u cjelovitu vjeroispovijest zajednice koja je doživjela Isusovo uskrsnuće. Lako je moguće da je taj satnik na kraju postao istinski vjernik, barem tako pretpostavlja predaja.²¹

Ako ovaj odlomak čitamo uvažavajući samo činjenice, vidimo da je Isus umro za šest sati, što je prilično kratko. Sama smrt nastupala je prestankom krvotoka jer je raspeti svom težinom svoga tijela visio o rukama što dovodi do prestanka krvotoka i otežanog disanja.²² Osuđenik se tada, boreći za život, spontano uspravljao čime si je opterećivao rane na nogama, a kada bi se opustio, počelo je strašno padanje i uzdizanje tijela. Noge su iz toga razloga bile pribijene, a tijelo na neki način poduprto, da bi agonija trajala što duže. Ako je smrt trebalo ubrzati, osuđenima su polomili noge – nerijetko tek nakon

¹⁷ Usp. G. LOHFINK, *Posljednji dan Isusov*, 235.

¹⁸ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON. PH. PERKINS, *Komentar Evanđelja i Djela apostolskih*, Sarajevo, 1997., 124.

¹⁹ *Isto*, 268–269.

²⁰ A. POPOVIĆ, *Isusova muka i smrt prema Markovu evanđelju. Egzegetsko-teološki komentar*, Zagreb, 2009., 298.

²¹ Usp. G. LOHFINK, *Posljednji dan Isusov*, 268–269.

²² *Isto*, 42.

nekoliko dana²³ – te bi vrlo brzo umrli. Treba uzeti u obzir da je Isusovu smrt ubrzalo i bičevanje koje je prethodilo raspeću gdje je Isus izgubio mnogo krvi.

1.2. ISUSOVA SMRT PREMA EVANĐELJU PO LUKI

Evandelist Luka u 23, 33-49 prikazuje Isusovu smrt u trodijelnoj strukturi. Tako u prvom dijelu prikazuje različite gledatelje događaja i njihove reakcije pred Raspetim. Drugi dio posvećen je Isusovoj smrti, a treći reakcijama slučajnih prolaznika. »Luka slijedi Markov model, ali izbacuje zaziv *Eloi* i bilješku o Iliji.«²⁴

Luka u svojem izvješću pokušava spojiti Božju solidarnost s čovjekom i posebice s onim čovjekom koji je dalek i grešan. Naime, samo Luka podsjeća da je Isus raspet s razbojnicima prema riječi iz Izaije 53, 12: »Među zlikovce bi ubrojen.« »Križ je za Luku najveći dokaz Isusove solidarnosti sa svijetom grešnika. I ne samo jer Isus biva ubrojen među zlikovce, nego prije svega jer pobjeđuje trostruku kušnju koja dolazi od glavara naroda, vojnika i samih zločinaca, napast koja se svaki puta izražava istim pozivom: 'Spasi samoga sebe' (Lk 23, 35.37.39).«²⁵

Za Luku nije više Bog sudac čovjeku, nego je čovjek sudac Bogu. To jasno označava i prva Isusova riječ na križu: »Oče, oprosti im, ne znaju što čine!« (Lk 23, 34a), gdje vidimo da sam Bog moli za oprost onih koji mu svjesno nanose bol. »Nije zanemariva činjenica da upravo iz položaja *među zločince* (Lk 23, 33) proizlazi dar božanskog oproštenja (Lk 23, 34). To znači da vječna volja ljubavi Božje ne ostavlja čovjeka ni ondje gdje se on suprotstavlja Bogu.«²⁶

1.2.1. Struktura Lk 23, 44-47

Kozmička čuda (Lk 23, 44-45)

⁴⁴ Bijaše već oko šeste ure kad
nasta tama po svoj zemlji
– sve do ure devete,

²³ M. LIMBECK, *Markovo evanđelje*, Zagreb, 1999., 193.

²⁴ Usp. P. G. MÜLLER, *Lukino evanđelje*, Zagreb, 1996., 173.

²⁵ M. GRILLI, *Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni*, 59.

²⁶ *Isto*, 60.

⁴⁵ jer sunce pomrča,
a hramska se zavjesa
razdrije po sredini.

Isusov izdisaj (Lk 23, 46)

⁴⁶ I povika Isus iza glasa: »Oče, u ruke tvoje
predajem duh svoj!«
To rekavši, izdahnu.

Priznanje Isusove pravednosti (Lk 23, 47)

⁴⁷ Kad satnik vidje što se zbiva,
stane slaviti Boga: »Zbilja, čovjek ovaj
bijaše pravednik!«

1.2.2. Egzegetsko-teološka analiza Lk 23, 44-47

Kod Luke Bog koji visi na drvetu križa ulazi u svjetsko zbivanje. Ono što se sada događa na Lubanjskom mjestu tiče se svega svijeta, ljudi i svemira. »Kao što će konačni događaj dolaska Sina Čovječjega pratiti svemirske mijene, tako i Isus umire uz sudjelovanje svemira koji predstavlja sunce sa svojim svjetlom i sa svojom snagom koja tvori život i stvara red.«²⁷ Kao da Otac, tamom koju je pustio na zemlju, želi svijet dovesti do obraćenja. »Tama je kozmički događaj o kojemu govori i prorok Joel (Jl 3, 3-4).«²⁸ Naime, krivo je reći da je došlo do pomrčine sunca, kako tvrde neki prevoditelji, jer za punoga mjeseca (što je određivalo datum slavljenja Pashe) ne može doći do pomrčine sunca.²⁹ U Isusovoj smrti odvija se Božji sud nad zlom.

Hramska zavjesa, koja je odvajala svetinju nad svetinjama, prilikom Isusove smrti biva razderana. Razdiranje hramskog zastora simbolična je slika koja govori da je Isusova smrt otvorila put u prisutnost samoga Boga (usp. Heb 9, 3-8; 10, 19-20). »Budući da Luka s velikom pozitivnošću gleda na hram, ovaj stih ne može naznačivati razorenje

²⁷ A. STÖGER, *Evandjelje po Luki*, Zagreb, 2019., 292–293.

²⁸ Usp. P. G. MÜLLER, *Lukino evandjelje*, Zagreb, 1996., 174.

²⁹ Usp. L. MORRIS, *Luka*, Novi Sad, 1983., 344.

svetog mjesta.«³⁰ Mjesto Božje objave u Starom zavjetu biva profanizirano, Bog napušta mjesto svoje objave, a stari Hram i njegovi propisi prestaju. S Isusovom smrću, budi se novi poredak spasenja i svijeta. U razdiranju hramskog zastora vidimo da sada svi, pa i pogani imaju pristup Bogu u Isusu.

Glasni vapaj rasketoga Isusa postavlja nam pitanje, da li do kraja života raspolaže nadmoćnom snagom s neba ili jednostavno predaje svoj život? Isus je pri svakoj radnji u svom životu molio, molio je kod krštenja (Lk 3, 21), preobraženja (Lk 9, 28), a ujedno i svoj život završava s molitvom na usnama. Kao i kod Marka, Isus citira pojedine retke iz Psalma. Tako u Lukinom izvješću život završava s citatom iz Psalma 31, 6a: »U ruke tvoje duh svoj predajem«, samo što on riječi ovoga psalma započinje riječju »abba – Oče«³¹.

»Predajući svoj život Bogu, Isus slavi Boga kao onoga koji mu ga je dao i kao onoga od koga će opet primiti.«³² Izgovarajući ove riječi, vidimo čovjeka koji u smrti ne vidi nikakvu opasnost ni za sebe ni za svoje djelo. »Za tog molitelja Bog je nepristupačna tvrđava u odnosu na neprijatelje koji ovog patnika pokušavaju uhvatiti u svoju mrežu. Cjelovit tekst citiranog stiha glasi: »U tvoje ruke duh svoj predajem, otkupi me, Jahve, Bože vjerni. U njemu molitelj izručuje Jahvi svoj životni dah, uvjeren da će mu Bog, saveznik Božjega naroda i pojedinih pripadnika, čuvati život kao najveću dragocjenost.«³³ Židovi te riječi izgovaraju kao večernju molitvu. Sa zvukom trublje, kako običaj nalaže glasno se izgovara ova molitva. Njegova dječja molitva koju je vjerojatno naučio od Josipa i Marije, njegova je i umiruća molitva. Istu tu molitvu molio je i prvomučenik Stjepan (Dj 7, 59). Kako prva, tako i zadnja riječ njegove samoobjave bila je riječ o Ocu.

Nakon molitve Isus ispušta Duh i umire. »Riječ prevedena s *izdahnu, exepneusen*, nije bila uobičajena da se njome izrazi činjenica da je netko umro. Zapravo ni jedan od Evanđelista ne kaže: 'Isus je umro', pa je i to možda način na koji žele naglasiti istinu da je u vezi s Isusovom smrću bilo nečeg izvanredno neobičnog. Uopće uzev, za smrt

³⁰ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON. PH. PERKINS, *Komentar Evanđelja i Djela apostolskih*, 380.

³¹ Usp. M. ZOVKIĆ, *Isus u Evanđelju po Luki*, Sarajevo, 2002., 340.

³² A. STÖGER, *Evanđelje po Luki*, 294.

³³ M. ZOVKIĆ, Križ Isusov u Novom zavjetu kao izraz prihvaćanja nasilne smrti, Križ Isusov u Novom zavjetu kao izraz prihvaćanja nasilne smrti, u: *Vrhbosnensia* 20(2016.)1, 64–80., ovdje 74.

pravednika Novi Zavjet ne upotrebljava riječi 'smrt' i 'umrijeti', nego 'usnuti', 'preminuti' i sl.«³⁴ »Predaje duh koji je počelo njegova ljudskog življenja i proročkog djelovanja sa sviješću da je ispunio poslanje koje mu je dao Otac. Umire prerano, nasilnom i nepravednom smrću, ali je svjestan da je njegov život bio sadržajan, jer je tražio i ispunjavao volju Očevu o sebi i ljudima.«³⁵ Njegova životna snaga odlazi »vjernom Stvoritelju.« (1 Pt 4, 19) Zvuče u potpunosti točne riječi Bonhoeffera:

»Smrt Isusa raspetoga kao zločinca pokazuje da božanska ljubav pronalazi put kako bi došla čak do smrti zločinca. [...] Bog ljubi čovjeka. Bog ljubi svijet. Ne nekog idealnog čovjeka, već čovjeka kakav on jest. [...] Ono što je nama odvratno u čovjekovom prijateljstvu spram Boga, s čim uzmičemo s boli i neprijateljstvom zbiljski čovjek, zbiljski svijet, to Bogu predstavlja razlog nedokučive ljubavi, s time se on najtješnje sjedinjuje. [...] Dok mi pravimo razliku između pobožnih i bezbožnih, dobrih i zlih, plemenitih i prostih, Bog bez razlike ljubi svakoga čovjeka. Dovodi nas *ab absurdam* tako što on sam postaje zbiljski čovjek i sudrug grešnika, prisiljavajući nas tako da budemo Božji suci. Svoju ljubav spram čovjeku Bog oslobađa od svakog prigovora da je lažna, sumnjiva ili nesigurna tako što on sam zakoračuje u ljudski život kao čovjek, tako što na sebe zbilja preuzima i nosi ljudsku narav, prirodu, krivnju i patnju. Bog je postao čovjekom iz ljubavi prema čovjeku. On ne traži za sebe savršenog čovjeka da bi se s njim povezo, nego preuzima ljudsku narav onakvom kakva ona jest. Isus Krist ne predstavlja preobraženje visokog čovječstva, već Božje Da zbiljskom čovjeku, ne bestrasno Da suca, nego milosrdno Da sućutnoga. U tome Da je sadržan sav život i sva nada svijeta. [...] Ali postoji i dobronamjerno čovjekoljublje koje je ravno preziranju ljudi. Ono počiva na prosuđivanju čovjeka prema vrijednostima koje su u njemu pritajene, prema njegovom najdubljem zdravlju, razumnosti i dobroti. [...] Uz pomoć iznuđenog popuštanja, zlo se krivo protumačuje kao dobro, predviđa se pokvarenost, a ispričava opakost. Iz svakojakih razloga plaši se jasnoga Ne, te se naposljetku sve odobrava. Ljubi se vlastoručno načinjena slika

³⁴ L. MORRIS, *Luka*, 344.

³⁵ M. ZOVKIĆ, *Isus u Evandjelju po Luki*, 340.

čovjeka, koja jedva da ima neke sličnosti sa zbiljom, te se tako na koncu ipak opet prezire zbiljski čovjek kojeg je Bog ljubio i čiju je narav prihvatio.«³⁶

Satnik koji je čuvao Isusa bio je svjedok velike drame koja se odvijala na Golgoti. Uz krike dvojice, čuje se i molitva trećega, tiha molitva oprostjenja. Ono što se toga dana dogodilo na Golgoti nadilazilo je svaku ljudsku snagu. Satnikova izjava daje nam do znanja da je u toj tami i boli Bog ipak bio prisutan. Kao što su pastiri slavili Isusovo rođenje, tako i satnik slavi Isusovu smrt. »On po nezasluženom daru vjere vidi unutrašnje značenje Isusove muke, oprostjenja neprijateljima i milosrđe prema raskajanom razbojniku.«³⁷ Satnik ne bi slavio Boga, da nije spoznao da je Isus Pravednik, svet i pravedan (usp. Dj 3, 14), a to su prije njega spoznali i Pilat i njegova žena. Slavljenje Boga »[...] označava odgovor na očitovanje Božje moći i milosrđa kakvo je prisutno u nekom čudesnom djelu. To čudesno ili moćno djelo, koje centurion gleda, nije ozdravljenje gubavca nego Božje milosrđe i snaga u prilog ljudskim bićima koja se očituje u smrti Isusa iz Nazareta.«³⁸ Njegova ispovijest potvrđuje da se Isus do kraja držao onoga što je obećao: kako je došao služiti spasenju svih ljudi.³⁹ Smrt pravednika mora biti u skladu s Božjom voljom. »Ispovijed satnika poganina je optužba vjernim Židovima koji nisu povjerovali u njegovu pravednost.«⁴⁰

2. Ivanovski prikaz Isusove smrti

2.1. »ISPUNJENO JE!«

Isusovu smrt na križu Ivan smješta u dobro strukturiranu cjelinu od šest scena od kojih četvrta prikazuje Isusovu smrt. Nakon prve tri, koje govore o trostrukom natpisu na Isusovu križu (Iv 19, 16-21), dijeljenju haljine otkane u jednom dijelu (Iv 19, 23-24) i Marijinom majčinstvu povjerenu ljubljenom učeniku (Iv 19, 25-27), Isusova smrt biva prikazana na dubok i realan način. Nakon prikaza Isusove smrti (Iv 19, 28-30) slijede druge dvije scene koje pripovijedaju o probadanju Isusova boka (Iv 19, 31-37) i o

³⁶ Usp. D. BONHOEFFER, *Etica*, Milano, ³1983., 62–65.

³⁷ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON. PH. PERKINS, *Komentar Evandjelja i Djela apostolskih*, 381.

³⁸ *Isto*.

³⁹ Usp. T. LADAN, *Evandjelje po Luki*, Ljubljana, 1985., 33.

⁴⁰ Usp. A. STÖGER, *Evandjelje po Luki*, 296.

Isusovu ukopu (Iv 19, 38-42). Konceptija Ivanovog izvješća uvelike se razlikuje od sinoptičke i otkriva nam snažnu teologiju križa i boli.⁴¹

»Smrt na križu bila je sama po sebi grozna, ali u svjetlu kršćanske zajednice još uvijek postoji živo sjećanje kako je takvu smrt Isus podnio. Pilat je Isusa nazvao čovjekom i kraljem (Iv 19, 4). Čitajući Ivanov izvještaj vidimo da je Isus ljubio ljude do kraja i unatoč svemu ostao je vjeran Ocu, a zlo koje ga je u trenucima patnje i smrti okruživalo, nije ga niti dotaknulo. Isus je umirući na križu u nerazdvojnem jedinstvu s Ocem (usp. Iv 16, 32) konačno potvrdio i objavio sveobuhvatnu i neopozivu Božju volju da iz tame i bezizlazne ugroženosti spasi svakoga čovjeka. Bog se u Isusovoj smrti nije zatvorio pred beznađem ljudskoga sljepila i zlobe, nego je svoju ljubav iz raširenih ruku na križu pružio cijelom svijetu.«⁴²

»Cijelo Ivanovo evanđelje, kao da je priprava za ovaj svečani 'čas' u kojem je Kristov križ uzdignuće Isusovo, a muka nam daje udio na vječnom životu i zajedništvu s Trojstvenim Bogom.«⁴³

2.1.1. *Struktura Iv 19, 28-30*

Žedan sam (Iv 19, 28-29)

²⁸ Nakon toga, kako je Isus znao da je sve dovršeno,

da bi se ispunilo Pismo, reče: »Žedan sam«.

²⁹ A ondje je stajala posuda puna octa.

I natakošje na izopovu trsku,⁴⁴

spužvu natopljenu octom

pa je primakošje njegovim ustima.

Dovršeno je (Iv 19, 30)

³⁰ Čim Isus uze ocat, reče: »Dovršeno je!«⁴⁵

⁴¹ M. GRILLI, *Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni*, 62.

⁴² Usp. T. LADAN, *Evanđelje po Ivanu*, Sarajevo, 1980., 46–47.

⁴³ Usp. C. TOMIĆ, *Počeci Crkve: Ivan – evanđelist ljubavi*, Zagreb, 1995., 133.

⁴⁴ Vjerojatno se misli »na koplje« jer je izop biljka koja nije bila adekvatna za pružanje pića osuđenomu; riječ je o grančicama koje su se upotrebljavale za škropljenje vodom, ali koje nisu bile dovoljno čvrste da bi mogle izdržati teret spužve.

I prignuvši glavu, ispusti duh.⁴⁶

2.1.2. Egzegetsko-teološka analiza Iv 19, 28-30

Kada Ivan kaže »nakon toga«, vjerojatno misli na kratak vremenski period. Vjerojatno je želio naglasiti da se sve brzo događalo, te da nije prošlo puno vremena od prijašnjega događaja. Zanimljivo je zamijetiti da se u r. 28 pojavljuje glagol »znati« koji jasno daje do znanja da Isus ima potpunu slobodu. On ne trpi događaje nego njima dominira, a sve u svijesti da mora svoje poslanje ispuniti do kraja. »Nije sigurno treba li riječi 'da bi se ispunilo Pismo' povezati i s onim što im prethodi (»znajući da je sve dovršeno da bi se ispunilo Pismo«) ili pak s onim što slijedi nakon njih.

Prema Ivanu, Isusu je pružena spužva natopljena octom,⁴⁷ ali ono što je u izvješću važnije je to da se u izrazu »žedan sam« ispunjava Pismo. Stručnjaci se ne slažu o kojem se tekstu iz Pisma radi: Ivan možda aludira na Ps 69, 10 koji je i na drugim mjestima citiran u Evanđelju⁴⁸ ili na Ps 22, 16: »Grlo je moje kao crijep suho, i moj se jezik uz nepce slijepi: u prah smrtni bacio si mene.« Iako upućivanje na Pisma ostaje nejasno, smisao je očit, jer priziva u sjećanje trenutak uhićenja i riječi koje je Isus uputio Petru koji je stavio ruku na mač: »Čašu koju mi dade Otac zar da ne pijem?« (Iv 18, 11)⁴⁹

Moguće je da je Isus na križu stvarno bio žedan, zbog velike količine krvi koju je izgubio, ali i zbog groznice koju je dobio od upaljenih rana,⁵⁰ iako je veća vjerojatnost da Ivan govori o žeđi za ispunjenjem djela koje je Otac povjerio Sinu i koje Sin prihvaća u potpunoj slobodi: sve do kraja ispuniti odluku da ljubi svoje sve do

⁴⁵ Ivan ne donosi krik napuštenosti, on zadržava uzvišenu vedrinu Kristova umiranja (usp. Mt 27, 46).

⁴⁶ Isusov posljednji uzdah predigra je za ono što će se dogoditi u Iv 20, 22 – izlivanje Duha.

⁴⁷ Marko i Matej govore o piću koje su pružili Isusu na Golgoti: »nuđahu mu piti namirisana vina, ali on ne uze.« (Mk 15, 23) Matej u svezi tog pića citira Ps 69, 22: »u žeđi me mojoj octom napojiše«. Obojica potom govore o drugom piću koju Isusu pružaju neposredno prije smrti, ne govoreći je li pio: »A jedan otrča, natopi spužvu octom, natakne na trsku i pruži mu piti govoreći: 'Pustite da vidimo hoće li doći Ilija da ga skine.'« (Mk 15, 36) Luka podsjeća na samo jedno piće i naglašuje izrugivanje vojnika (Lk 23, 36).

⁴⁸ Dva primjera: »Prisjetiše se njegovi učenici da je pisano: Izjela me revnost za dom tvoj« (Iv 2, 17) i »No neka se ispuni riječ napisana u njihovu Zakonu: Mrze me nizašto« (Iv 15, 25).

⁴⁹ Autori su pružili i drugačija, ali manje vjerojatna značenja. Crkveni oci su u tim riječima vidjeli Isusovu tjelesnu žeđ i tumačili je kao dokaz njegova čovještva (protiv gnostika). Bernard di Chiaravalle drži da je riječ o Isusovoj žeđi za čovjekovim spasenjem.

⁵⁰ Usp. R. VIMER, *Isus Krist*, Zagreb, 1927., 198.

ispunjenja (Iv 13, 1).«⁵¹ »Žeđ je bila simbol osobine grijeha koji čovjeka ne zadovoljava; [...] Bogataš u paklu, u prispodobi, bio je žedan, [...]. Potpuna naknada za grijeh zahtijevala je da naš Otkupitelj osjeća žeđ izgubljenih i prije nego se izgube. Za spašene je žeđ – čežnja za dušama. 'Žedan sam' ili 'Daj mi piti' jasno nam kaže, 'Daj mi svoje srce'. Tragedija Božanske ljubavi za čovječanstvo jest u tome što su mu ljudi u njegovoj žeđi pružili ocat.«⁵²

Očito je posuda s vinom stajala tu upravo zbog raspeća, kako bi se raspetima moglo dati da im se ublaži bol. Izrazom »ocat« označava se najjeftinije vino,⁵³ piće koje je bilo rašireno među običnim pukom. Bilo je uobičajeno dati ga patniku za ublažavanje boli.⁵⁴ »Kod Marka i Mateja nije jasno treba li nuđenje octom shvatiti kao gestu milosrđa ili, kao kod Luke izrazom izrugivanja, kod Ivana jasno dominira motiv ispunjenja Ps 69, 22.«⁵⁵ Čini se da izop ovdje ima simboličko značenje. Ako pogledamo u Izl 12, 22 i u Heb 9, 18-20 vidimo da se on koristio za škropljenje nadvratnika krvlju pashalnog janjeta i za škropljenje u obredima. »Pozivanje na izop, dakle, u odnosu je s Isusom pashalnim janjetom. U prvom poglavlju Krstitelj ga je predstavio kao 'Jaganjca Božjega' (Iv 1, 36) a sada se upućuje na Krista istinskog pashalnog jaganjca koji jednom zauvijek daruje svoj život, dovodeći do ispunjenja antički savez.«⁵⁶ Spužva je bila najjednostavnija stvar kojom se moglo čovjeku na križu dati da pije.

U sinoptičkim izvješćima Isus nije htio piti vino pomiješano sa žući (Usp. Mt 27, 34; Mk 15, 23). Ivan ne donosi kako je Isus izgovorio svoje posljednje riječi kao Mt 27, 50 i Lk 23, 46. U riječima »Dovršeno je!« zrcali se trijumfalno saznanje da je Isus u potpunosti izvršio djelo koje mu je bilo povjereno od Oca.⁵⁷ »Ovakav izraz još jednom

⁵¹ M. GRILLI, *Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni*, 64.

⁵² Usp. F. J. SHEEN, *Život Kristov*, Zagreb, 2012., 425.

⁵³ Usp. L. MORRIS, *Ivan*, Novi Sad, 1988., 596.

⁵⁴ Usp. F. PORSCH, *Ivanovo evanđelje*, Zagreb, 2002., 170.

⁵⁵ Usp. I. DUGANDŽIĆ, *Evanđelje ljubljenog učenika*, Zagreb, 2012., 338.

⁵⁶ M. GRILLI, *Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni*, 64.

⁵⁷ *Isto*.

podsjeca čitatelja da Isusov život nitko nije 'uzeo'. Dragovoljno je dao svoj život (Iv 10, 18).«⁵⁸

»Samo Ivan donosi detalj 'prignuvši glavu': gesta koju ne treba čitati forsirajući tekst [...]«,⁵⁹ ali koji dakako odražava mirno predanje onoga koji je dovršio do kraja svoje djelo. Dar Duha (»preda duh«) označava posljednji Isusov čas: on ne ispušta (posljednji) dah (usp. Mk 14, 37), nego predaje Duh. Iv 7, 39 govorio je o Duhu koji će primiti vjernici i koji će poteći iz Isusova boka u trenutku njegove proslave.⁶⁰ Konačno je došao onaj čas! Križ, za Ivana, mjesto je uzvišenja i trenutak dara Duha kojega je Isus bio obećao više puta u svome životu.⁶¹ Smrt, uzvišenje i dar Duha sadržani su u ovom najvišem trenutku.«⁶²

Tripot u povijesti Bog je upotrijebio riječ »Dovršeno je!« Prvi puta pri završetku stvaranja, drugi puta u Isusovoj smrti, a treći puta u knjizi Otkrivenja u govoru o novom nebu i zemlji.⁶³ »Ivan Isusovu smrt smješta točno u ono doba dana kada su Židovi klali janje ili kozle za slavlje Pashe, jer njegova krv označuje 'krv Saveza',⁶⁴ koja se za mnoge proljeva na otpuštenje grijeha' (usp. Mt 26, 28).«⁶⁵

»Svojom smrću Isus nije došao do ponora nego do svrhe svog bogo-ljudskog postojanja: nakon križa počinje počinak sedmog dana kada će Bog privesti punini Stvaranje (Post 2, 2). Tada će Sin Čovječji biti uzet na nebo a time je otvoren put čitavoj povorci sinova Božjih jer Isus vraćajući se Ocu svakom čovjeku nudi

⁵⁸ D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON. PH. PERKINS, *Komentar Evanđelja i Djela apostolskih*, 629.

⁵⁹ Neki smatraju da je riječ o opisu osobe koja je zaspala, drugi u njemu vide izraženu potpunu dobrovoljnost u prihvaćanju smrti.

⁶⁰ Iv 7, 39: »To reče o Duhu kojega su imali primiti oni što vjeruju u njega. Tada doista ne bijaše još došao Duh jer Isus nije bio proslavljen.«

⁶¹ U dugačkom oproštajnom govoru koji prethodi uhićenju nalaze se 5 *logia* o Parakletu (*para-kaleō* – »biti uz«): 14, 15-17; 14, 25-26; 15, 26-27; 16, 7-11 i 16, 12-15. U tim *logijima* uloge Parakleta su višestruke. Među najvažnijima su ona da bude uz svoje učenike, da ih tješi, upućuje u istinu koju im je Isus objavio i da ju u potpunosti razumiju.

⁶² M. GRILLI, *Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni*, 65.

⁶³ Usp. F. J. SHEEN, *Život Kristov*, 426.

⁶⁴ Ovdje Savez pišemo velikim slovom, jer je njime označen novi savez, koji zamjenjuje stari savez koji su Mojsije i Izraelci sklopili s Bogom na brdu Sinaju.

⁶⁵ I. BAOTIĆ, *Bog je tako ljubio svijet...*, 142.

Svetoga Duha. I po tom istom Duhu ono što se dogodilo na Golgoti čini prisutnim u svakom vremenu i prostoru u činu Euharistije: u njoj nam svakodnevno daruje svoje tijelo i svoju krv.«⁶⁶

Isusova smrt na križu je u službi posredovanja života cijelom svijetu. Isus je dovršio život pun muka, zadovoljio je volju Očevu, ispunio sva proroštva i prinio sebe Bogu za dostojnu žrtvu. U Ivanovom evanđelju bolan trenutak Isusove smrti nije kraj nego početak, rađanje na novi život. Ivan ne daje smrti posljednju riječ, nego životu. Riječ je o metafori rađanja koju je i sam Isus upotrijebio ohrabrujući svoje učenike neposredno prije svoje smrti: »Žena kad rađa, žalosna je jer je došao njezin čas; ali kad rodi djetesce, ne spominje se više muke od radosti što se čovjek rodio na svijet.« (Iv 16, 21) »Iskustvo rađanja istovremeno je iskustvo radosti i boli, jakosti i slabosti, života i smrti. Riječ je o paradoksalnom iskustvu u kojem žena s jedne strane osjeća radost zbog rađanja novoga života dok s druge osjeća bol i nemoć zbog smrti života u vlastitom tijelu jer dijete koje se rađa na novi život svijetu umire životu u majčinu krilu.«⁶⁷ »Kod smrti svakoga čovjeka, prvo izdahne, a onda mu glava padne na prsa, no kod Isusa je drugačije. Isus u Ivanovom izvješću najprije naklanja glavu, kao da popušta smrti, a zatim ispušta dušu. Naklon njegove glave bio je posljednji poklon Ocu nebeskom i posljednji pozdrav Mariji, Mariji Kleofini, Mariji Magdaleni i Ivanu.«⁶⁸ Nakon »dovršenja«, može početi život Duha, jer je njime završeno i ostvareno djelo otkupljenja jer nije došao da naučava, nego da slobodno položi život svoj za ovce (usp. Iv 10, 1-11; 15; 18).⁶⁹

2.2. IV 19, 28-30 U SVJETLU TEOLOGIJE KRIŽA

»Povijest slike i pobožnosti križa komentar je tajne Velikoga petka koju ne može nadoknaditi nikakva učenost: izlaganje Boga, polazeći od iskustva Raspetoga koje govori i nama kada mu se prepustimo.«⁷⁰ Vjerovanje u Isusa kao Krista polazi od

⁶⁶ I. ČATIĆ, Isusova smrt i ukop (Iv 19, 28-42). Dostupno na: <https://www.vjeraidjela.com/isusova-smrt-i-ukop-iv-1928-42/> (13. 8. 2023.).

⁶⁷ S. FUŽINATO, Bogu posvećeni život u Novom zavjetu, u: *Diacovensia* 23(2015.)4., 411–424., ovdje 420.

⁶⁸ Usp. R. VIMER, *Isus Krist*, 205.

⁶⁹ Isus svoj život slobodno polaže (Iv 10, 14; 14, 30; 19, 11) i upavo je to razlog veličanstvene vedrine i pune slobode pred smrt (Iv 19, 28).

⁷⁰ J. RATZINGER/BENEDIKT XVI., *Dogma i navještaj*, Zagreb, 2011., 110.

činjenice križa. Ni apostoli odmah nisu shvatili smisao križa, taj proces shvaćanja koji nam se iznova i stalno otvara traje čitav život. Križem je pobijedena besmisao i moć zla koja uništava čovjeka. Križ tako postaje sredstvo spasenja. »Dok je teologija utjelovljenja u sebi statična, teologija je križa dinamičko-aktualna: ona kritički promatra svijet i čovjeka, njegovu grješnost i patnju, u svjetlu događaja Kristova križa.«⁷¹

»Križ je izraz jednoga života koji potpuno postoji za druge.«⁷² Stvarna egzistencija za drugoga uključuje prihvaćanje, podnošenje i nošenje njegova bola, patnje i krivnje, a sve s motivom ljubavi koja sve nosi do kraja. Križ je objava beskrajne i bezuvjetne Božje ljubavi prema čovjeku. »Ludost ljubavi može razumjeti samo onaj koji ljubi. Njezin je zakon rasipnost, a pravo spokojstvo preobilje« riječi su Benedikta XVI kojima opisuje s kolikom je neizmjernom ljubavlju prema čovjeku Krist prigrlilo drvo križa. Križ nas i danas iznova privlači, unatoč strahoti koju nosi. »A ja kad budem uzdignut sa zemlje, sve ću ljude privući k sebi.« (Iv 12, 32) »I u Evanđelju po Ivanu, kao i u sinopticima, križ je osuda. [...] poraz osuđenoga preobražava se u pobjedu, optuženi postaje pobjednik i križ kraljevski prijestol. Križ u Ivana je *slavan križ* i to daje drugo teološko značenje sinoptičkom prikazu križ – uskrsnuće.«⁷³

Teološko tumačenje križa, uz pomoć raznoraznih pojmova nije dovoljno. U razmatranje o križu uvijek je uključena i egzistencijalna odnosno praktična dimenzija: što ja mogu izvući za sebe i što se tu odnosi na mene i moj životni put. »Otajstvo križa nije jednostavno nešto nasuprot nas, nego nas uključuje i našem životu daje novu razinu.«⁷⁴ Teologiju križa bi možda lakše bilo promatrati kroz sudbinu pšeničnog zrna. Nakon što bude bačeno i žrtvovano, sjeme umire i nanovo rađa. Temeljna kršćanska molitva je znak križa, jasno i javno priznavanje i glasno *da* onomu koji je u svojem tijelu činio vidljivom Božju ljubav do krajnjih granica.«⁷⁵ Raširene ruke u molitvi podsjećaju nas na Kristove raširene ruke na križu, ruke koje su sve htjele privući k sebi (Iv 12, 32).

⁷¹ Usp. J. RATZINGER, *Uvod u kršćanstvo*, Zagreb, 1970., 227–228.

⁷² I. IVANDA, Teologija križa Benedikta XVI, u: *Communio* 44(2018.), 128–144., ovdje 131.

⁷³ M. GRILLI, *Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni*, 65.

⁷⁴ J. RATZINGER/BENEDIKT XVI., *Isus iz Nazareta. Od ulaska u Jeruzalem do uskrsnuća*, Split, 2011., 225.

⁷⁵ I. IVANDA, Teologija križa Benedikta XVI, 142.

2.3. SPECIFIČNOSTI IVANOVSKOG PRIKAZA ISUSOVE SMRTI

Poznato je kako je svaki evanđelist kao temelj svojega evanđelja napisao izvješće o Kristovoj mucu i smrti. Tko usporedi izvješća o mucu vidi da ima puno sličnosti i razlika. Kao u sinopticima i u Ivana Isusova muka i smrt tvore središte naracije i teološke refleksije. Za razliku od sinoptika u Ivana križ nije poniženje i prokletstvo, nego »uzvišenje« i »proslava«. »Ako se kaže da Sin Čovječji mora biti 'podignut/uzvišen', kao što je Mojsije podigao zmiju u pustinji (Iv 3, 14), onda je to ponajprije tumačenje Br 21, 8 s mjesta koje pogled usmjeren na zmiju podignutu na drvetu prenosi na Krista uzdignuta na križ. [...] Tu smrt na križu postaje čas slave 'Podignut će se, uzvisiti i proslaviti' (Iz 52, 13).«⁷⁶ Ako se pod »uzvišenjem« podrazumijeva raspinjanje, tada kod Ivana dobiva perspektivu »proslave«. »Križ, 'uzdignuće' odnosi se samo na Sina Čovječjega (3, 14; 8, 28)⁷⁷, a proslava ne samo na njega (12, 23; 13, 31) već i na 'Sina'⁷⁸ (12, 28)«⁷⁹ »Prema statističkim podatcima, [...] u Ivanovom izvještaju o mucu ima 15, 5 posto paralelne građe s Markom; paralela između Markova te Matejeva i Lukina izvještaja o mucu ima četiri puta više.«⁸⁰ Ivanu nije toliko stalo do krikova i emocija, on čitatelju želi dati do znanja kako je muka stvarni događaj.

Uzvišenje za Ivana započinje na križu i ta teološka činjenica ima barem dvije implikacije koje su neraskidivo povezane. »Prva je da kada čitamo ivanovski izvještaj o mucu i smrti, ostavlja nam se dojam da je na neki način vizija žrtve zadovoljštine siromašna; kao da je četvrto evanđelje u potpunosti lišeno ideje o zadovoljštini. Uspostava reda nepopravljivo je narušena grijehom, kao da bi čovječanstvo bilo zatvoreno u juridički sustav u kojemu iza prekršaja nužno treba slijediti uspostava, ne nalazi uporište u ivanovskoj *teologiji križa*.«⁸¹ Kod Ivana križ nije shvaćen kao mjesto univerzalne zadovoljštine, već kao »uzdignuće« Sina Čovječjega koji posredstvom drva

⁷⁶ Usp. R. SCHNACKENBURG, *Osoba Isusa Krista u četiri Evanđelja*, 260.

⁷⁷ Sin Čovječji koristi se se tamo gdje »Isusov čas« označava istodobno i njegu proslavu (Iv 12, 23; 17, 1).

⁷⁸ »Svoga Sina« označuje samu Očevu osobu. Isus se nudi na smrt kako da izvrši djelo koje će proslaviti Oca očitovanjem njegove ljubavi prema svijetu (Iv 17, 6).

⁷⁹ Usp. R. SCHNACKENBURG, *Osoba Isusa Krista u četiri Evanđelja*, 260.

⁸⁰ R. E. BROWN, *Uvod u Novi zavjet*, 356.

⁸¹ M. GRILLI, *Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni*, 66.

križa dolazi do slave. »Ideju zadovoljštine kod Ivana, možemo pronaći u pastirovoj smrti za svoje ovce, ali ta slika nije jasno izrečena.«⁸²

Druga je implikacija usko povezana s prvom, i na neki način alternativna onoj upravo opisanoj. Ljubav je stavljena kao posljednji razlog Isusova poslanja i smrti. Drugu implikaciju možemo potvrditi kada Isus sa križa kaže: »Dovršeno je« (Iv 19, 30). Tu nam daje do znanja da je njegovo poslanje dovršeno te da »predaje« duh. Izraz »predaje« daje do znanja čitatelju da Isusov život nitko nije »uzeo«, nego je on svoj život dragovoljno dao (Iv 10, 18) i upravo je to razlog njegove veličanstvene vedrine i pune slobode pred smrt.

Cjelokupno Isusovo poslanje u znaku je ljubavi, ali poseban trenutak ljubavi je njegov čas, koji je ujedno i trenutak prijelaza Ocu i trenutak najveće ljubavi prema svojim. »Nije slučajno da glagol 'ljubiti' (*agapaō*) dominira – zajedno s imenicom 'ljubav' (*agapē*) – u poglavljima 13 – 17 u Ivanovom evanđelju, dok se u prvih 12 poglavlja jako malo pojavljuje. Postoji očita neravnoteža između dva dijela koja svjedoči da je trenutak časa ujedno trenutak ljubavi, čija je Isusova smrt najviši izričaj: 'Veće ljubavi nitko nema od ove: da tko život svoj položi za svoje prijatelje.' (15, 13) Križ, dakle, u Ivanovskoj viziji nije u suštini ograničenje, nego ljubav, povjerenje u Boga koji sve dovodi do ispunjenja.«⁸³

3. Smisao boli

Bol je realan i skandalozan problem, prije svega s točke gledišta vjere: problem koji dovodi u pitanje čovjeka. Kao što se može misliti na muku i smrt nevinih koju proživljavamo ne u znaku skandala koji dovodi u pitanje samoga Boga, muku, smrt i patnju trebamo tumačiti u znaku njegove pobjede nad svijetom? »Da Biblija ozbiljno shvaća patnju i pogovara o jaucima što se dižu prema nebu, najbolje svjedoči posebna književna vrsta o tome; tužaljke.«⁸⁴ »Moderni čovjek ima i moderne iluzije; jedna od njih je ideja da se apsolutno sve može korigirati, pa tako i bol i patnja, moderni se čovjek jednostavno odvikao od prihvaćanja sudbine. Druga iluzija modernog čovjeka je

⁸² R. SCHNACKENBURG, *Osoba Isusa Krista u četiri Evanđelja*, 277.

⁸³ M. GRILLI, *Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni*, 66–67.

⁸⁴ Usp. S. JURIČ, *Što je Bog rekao o patnji. Problem patnje u Starom zavjetu*, Zagreb, 1997., 89.

ta da se sve može kupiti, a kada shvate da ne mogu padaju u unutarnju krizu te počinju očajavati.«⁸⁵

»Upravo znajući da bol nije zaobišla Krista, nego da je on, 'da uđe u svoju slavu' (Lk 24, 26), morao podnijeti progonstvo, muku i križ, mi također moramo računati s patnjama, ako želimo biti i ostati njegovi učenici. [...] Nevolje i patnje će nam posve sigurno prouzročiti bol, ali [...] onda će se 'na našem tijelu očitovati život Isusov' (2 Kor 4, 10).«⁸⁶ »Iz Svetog Pisma proizlazi da su zlo i patnja stanje nereda, te da izviru iz Adamova prekršaja. Post 3 je navažniji iskaz o nastanku patnje i proširenju na sve ljude.«⁸⁷ Bol nije Božja osveta, odnosno replika kojom se on obračunava s čovjekom. Bol uvijek ima svoj smisao, kako za pravednika tako i za grešnika. Patnja smjera za tim da čovječanstvo, kojemu mi pripadamo, stigne do svog cilja i postigne vječnu sreću. »Bol je nešto prolazno i predstavlja milost, ali ne samo za pravednike nego i za sve one koji se odvrte od svoga zlog puta i pokaju.«⁸⁸ Osim toga, ona navodi grešnika da odbaci grijeh, odvrati se od zloga puta i obrati Bogu.«⁸⁹

Na prvi pogled Ivanov Raspeti čini nam se dalek od nevinoga koji trpi. Samu bol i patnju Raspetoga bliže nam približavaju sinoptički tekstovi. »Krist je trpio za sve i za svakoga pojedinca posebno. Od njegovog prvog [...] pa sve do [...] eshatloškog dolaska, patnja nije više zatvorena u samoći, čovjek ne trpi više samo za sebe, nego uvijek u zajedništvu i na korist svih ljudi.«⁹⁰ Ivan čini se da predlaže Isusa koji nadilazi događaje, koji je nedodirljiv i čvrst pred trpljenjem. Bog daje svojega Sina na »svijet« da čovjeka oslobodi zla koje u sbi sadrži konačnu i apsolutnu perspektivu patnje. Istodobno sam izraz »dao je«, naznačuje da to oslobođenje ima izvršiti jedinorođeni Sin svojim trpljenjem. U tom se očituje ljubav, tj. beskrajna ljubav kako jedinorođenoga Sina tako i Oca koji u tu svrhu Sina »predaje«. »Križ predstavlja stvaranje i on nije

⁸⁵ Usp. E. LUKAS, *I tvoja patnja ima smisla*, Zagreb, 1996., 6–77.

⁸⁶ Usp. S. JURIC, *Što je Bog rekao o patnji*, 90.

⁸⁷ »Patnja i smrt došli su poslije kao izravna posljedica grijeha« piše S. JURIC, *Pozitivna svrhovitost kazne*, u: *Obnovljeni život* 50(1995.), 63–80., ovdje 64.

⁸⁸ S. JURIC, *Što je Bog rekao o patnji*, 284.

⁸⁹ *Isto*, 92.

⁹⁰ *Isto*.

nešto neljudsko nego nad-ljudsko»⁹¹, to je ljubav za čovjeka, ljubav za »svijet« (SD 14).⁹²

U »Iv 16, 21 nalazimo sjajnu sliku govora o križu koji donosimo: sliku porodilje. Trenutak Isusova trpljenja i trpljenja učenika uspoređen je s onom koja donosi život i trpi 'jer je došao njezin čas, ali kad rodi djetesce, ne spominje se više muke do radosti što se čovjek rodio na svijet' (16, 21).«⁹³ Rađanje je ujedno iskustvo slabosti i boli, ranjivosti i straha, ali i plodnosti i života. Kao što majka nakon poroda u ruke prima novorođeno čedo te osjeća radost, tako i mi kršćani trebamo osjećati radost jer su raširene ruke na tvrdom drvu križa spremne prihvatiti i odnijeti sve naše boli i »pretvoriti« ih u radost. »Isusov čas u Ivanovu evanđelju viđen je kao čas rađanja: slavna smrt, plodna bol, noć koja sjaji. Sve je preobraženo ljubavlju!«⁹⁴

Zanimljivo je zamijetiti da su naši pretci bol i patnje nazivali Božjom »osvetom« za grijeh, ali da nisu nužno Bogu pripisivali pakosne osjećaje. »Bol može čovjeka navesti na konačnu pobunu nakon koje kajanje više nije moguće, ali isto tako, bol pruža čovjeku priliku da se popravi, te podiže barjak istine u tvrđavi buntovnikove duše.«⁹⁵ Bol je središte spleta nevolja u kojem trebamo polaziti od onoga što znamo, a ne od onoga što nagađamo. »Maksimalna bol koju jedna osoba podnosi, ne može biti niti manja niti veća ukoliko joj pribrojimo ili oduzmemo boli još jednoga milijuna ljudi, jer je ona za nju sva bol koja postoji u svemiru. Bol je jedino zlo koje ne nanosi štetu drugima i ne prenosi se na druge. Sama bol se može ponoviti jer je njen uzrok i dalje prisutan (bolest ili neprijatelj), ali sama bol nema tendenciju umnožavanja. Kada jednom nestane, ne osjećamo je više i dolazi radost.«⁹⁶

Zahvaljujući ljubavi smrt je preobražena u život i zrno pšenice koje pada u zemlju »umire«, ali »donosi mnogo roda« (Iv 12, 24). U Isusovu križu »koje je sažetak

⁹¹ Usp. P. T. DE CHARDIN, *Božansko ozračje*, Split, 1985., 81.

⁹² PAPA IVAN PAVAO II., *Spasonosno trpljenje (Salvifici doloris)*, Zagreb, 1985., 21.

⁹³ M. GRILLI, *Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni*, 68.

⁹⁴ *Isto*.

⁹⁵ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, Split, 2015., 106.

⁹⁶ *Isto*, 128.

Evandjelja⁹⁷ nijedan čovjek nije sam, nijedno trpljenje nije uzaludno, nijedan uzdah nije zaboravljen, nijedna suza nije uzalud prolivena, jer Bog sve nosi do ispunjenja: zahvaljujući ljubavi kojom je Isus ljubio svoje »sve do kraja« (Iv 13, 1). »Ljubav je spas, dioništvo u Božjem biću i Kristovoj objavi. Ljubav je naš izvorni početak, ona je i naš konačni cilj. Stoga ljubav mora voditi i upravljati svaki korak našeg hoda, također kroz razočaranja, protivštine, kušnje i nesreće.«⁹⁸ Hodite u ljubavi kao što je i Krist ljubio vas i sebe predao za nas kao prinos i žrtvu Bogu na miris ugodan (Ef 5, 2).

Patnja pripada čovjeku i mi smo ju pozvani podnositi jer: »*Zar nije kušnja život ljudski na zemlji?* Tko bi želio jade i teškoće! Zapovijedaš da ih podnosimo, a ne da ih ljubimo. Nitko ne ljubi ono što podnosi, makar i rado podnosio. Ma koliko se naime ludovao što podnosi, ipak bi volio a nema onoga što mora podnositi.«⁹⁹ Čovjek patnju doživljava kao nešto zlo i besmisleno. »[...] Patnja i zlo tako potkopavaju čovjeka, da mu potkopavaju i uništavaju same mogućnosti egzistencije i djelovanja. Ali to tragično stanje svi pojedinci ne prihvaćaju jednako. Dok jedne ono dovodi u očaj i beznade, drugima je povod i poticaj za novo vrednovanje i osmišljavanje svoje egzistencije.«¹⁰⁰

Niti jedan vjernik ne može izbjeći pitanje o zlu i patnji. Za kršćansko prihvaćanje patnje traži se nadnaravna vjera, ali ni ona ne skida veo misterija s patnje, nego nas samo uvodi u nj »i otkriva nam razložnost trpljenja u onoj mjeri u kojoj možemo shvaćati uzvišenost Božje ljubavi« (*Salvifici Doloris* 13). Ivan Pavao II., u enciklici *Spasonosno trpljenje* u broju 29 kaže: »Svijet ljudskog trpljenja neprekidno, da tako kažemo, doziva jedan drugi svijet: svijet ljudske ljubavi. [...] Čovjek se mora zaustaviti, ganuti se, postupajući baš ko Smarijanac iz evanđeoske prisposode.«¹⁰¹ »Koliko god paradoksalno zvučilo, činjenica je da se u izvjesnom smislu ima patnji zahvaliti što u ovom svijetu ne vlada kruta pravda nego i topla ljudska ljubav i milosrđe. Patnja ima i može imati humano značenje, ali to ne znači da humani svijet bez nje nije moguć.«¹⁰²

⁹⁷ M. VUGDELIJA, *Patnja i bol u svjetlu Biblije i ljudskog iskustva*, Zagreb, 1993., 259.

⁹⁸ S. JURIČ, *Što je Bog rekao o patnji*, 93.

⁹⁹ ČASOSLOV III, Zagreb, 2017., 190.

¹⁰⁰ I. DEVČIĆ, *Iskustvo patnje. Izvor očovječenja i stvaralaštva*, Rijeka, 1993., 26.

¹⁰¹ PAPA IVAN PAVAO II., *Spasonosno trpljenje*, 57.

¹⁰² Usp. I. DEVČIĆ, *Iskustvo patnje*, 42.

Tražeci odgovor na pitanje patnje, »Moltmann dolazi do istog zaključka kao i Bonhöffer koji iz zatovor piše: 'Samo Bog koji trpi može pomoći.' [...] Došavši do zaključka da Bog koji ne pati ne može osloboditi od patnje Moltmann je napravio pijelaz od pojma apatičnog Boga na živog, patetičnog Boga. [...] Kazati da je Bog ljubav, znači da je on ranjiv. Drugim riječima, Bog ljubi i u toj svojoj ljubavi može biti prihvaćen ili odbijen. [...] Povijest spasenja pokazuje da je čovjek kadar odbiti ponuđenu ljubav. Bog na to nije indiferentan. On pati zbog odbijanja ljubavi. Međutim, ljubav ne želi patnju. Ljubav želi sreću. I upravo jer želi sreću drugoga, nastavlja ga ljubiti i kad taj odbija da ljubi. Preuzima njegovu bol, jer ga ljubi i želi je podijeliti s njim. To je patnja Božja: plod ljubavi i solidarnosti.«¹⁰³

Njemački teolog H. Küng ovako je izrazio to pružanje smisla patnje:

»Skriven smisao [...] ne automatsko pripisivanje smisla: ne znači zadovoljiti utopijsku aspiraciju, proglasiti preobrazbu patnje, upravljati psihičkim smirenjem ili pružiti jednostavnu utjehu [...]. Konkretno to pružanje smisla znači da mi je Bog blizak i onda kada je moja situacija beznadna, apsurdna, očajna. Mogu ga susresti ne samo u svjetlu slave, nego i u tami, u tuzi, u boli i u melankoliji. [...] I moje trpljenje pronalazi mjesto u Bogu, i moja patnja, unatoč prividnoj napuštenosti od Boga, može postati mjesto susreta s Bogom.«¹⁰⁴

Bol je nešto prolazno i predstavlja milost, ali ne samo za pravednike nego i za sve one koji se odvrte od svoga zlog puta i pokaju. Sama bol je česta pojava koja se lako prepoznaje, ono što je teško prepoznati je karakter same boli. Velika je razlika između kratkotrajne te oštre boli, dugotrajne boli i duševne boli, a svaka od njih nam pruža priliku za istinsko herojstvo, koju koristi velik broj ljudi. »Bol ostaje misterij, koji međutim pronalazi svoju prikladnu metaforu ne u izdisaju umirućega, nego u uzdisaju porodilje.«¹⁰⁵

¹⁰³ M. VUGDELIJA, *Patnja i bol u svjetlu Biblije i ljudskog iskustva*, 259.

¹⁰⁴ H. KÜNG, *Postoji li Bog?*, Rijeka, 2006., 1044.

¹⁰⁵ M. GRILLI, *Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni*, 70.

Zaključak

Isusova smrt na križu interpretirana je na različite načine. Cilj ovog diplomskog rada je donijeti sažeti prikaz nekih od najznačajnijih interpretacija i odgovoriti na svezremensko pitanje ljudske patnje i boli. U egzegetsko-teološkoj analizi evanđeoskih tekstova o Isusovoj mucu i smrti na križu uočili smo sličnosti, ali i specifičnosti sinoptičke i ivanovske tradicije.

U izvješću o Isusovoj smrti Marko prikazuje Boga koji silazi u tmine napuštena čovjeka. Paradoksalno, u Isusovom umiranju u kojemu su ga svi napustili i u kojemu se čini da čak ni Otac ne odgovara na njegov vapaj: »Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?« satnik prepoznaje Božju prisutnost. Tako Marko prikazuje Boga nazočna u tamnom oblaku smrti raspetoga Mesije, svjedočeći da i tama i smrt ulaze u Božji spasenjski naum ljubavi i da kao takvi imaju svoj smisao.

Evandelist Luka u prikazu Isusove smrti još jednom prikazuje jednu mu od najdražih tema koja se poput crvene niti provlači cijelim njegovim evanđeljem: Božja solidarnost s čovjekom grešnikom i patnikom. Naime, samo Luka navodi da je Isus raspet među dvojicom razbojnika. U svjetlu riječi proroka Izaije: »među zlikovce bi ubrojen« (53, 12) Luka prikazuje križ kao najveću objavu Božje solidarnosti s grešnim svijetom.

Za razliku od sinoptičkih u Ivanovom evanđelju križ je najveća objava Božje ljubavi i trenutak dara Duha Svetoga kojega je Isus za vrijeme svojega zemaljskog života više puta obećao svojim učenicima i onima koji vjeruju u njega. Križ u Ivanovu evanđelju nije znak poraza i sablazni, nego je trenutak pobjede i proslave Sina Čovječjega koji je ljubio svoje sve do kraja (usp. Iv 13, 1). Iako je cijelo Isusovo poslanje u znaku ljubavi, posebice čas njegove muke i smrti, u Ivanovu evanđelju, postaje čas njegova prijelaza Ocu i čas objave Isusove ljubavi prema svojim.

U Isusovoj smrti na križu otkrivamo i smisao svojega života, posebice patnje i boli, a to je ljubav. Ljubav je jedina snaga koja može pobijediti sve negativnosti života, pa čak i samu smrt i koja našem trpljenju daruje smisao. Živjeti za nekoga jedino je što našem životu daruje smisao. U tom svjetlu patnja i bol nisu prokletstvo, nego su znak solidarnosti s bratom i sestrom koji trpe i znak naše ljubavi prema Bogu i čovjeku, jer »Veće ljubavi nitko nema od ove: da tko život svoj položi za svoje prijatelje.« (Iv 15, 13)

Bibliografija

Crkveni izvori

ČASOSLOV RIMSKOG OBREDA, III, Zagreb, 2017.

REBIĆ, Adalbert, FUČAK, Jerko, DUDA, Bonaventura (ur.), *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz »La Bible de Jerusalem«*, Zagreb, 2003.

PAPA IVAN PAVAO II., *Spasonosno trpljenje (Salvifici doloris)*, Zagreb, 1985.

Knjige

BAOTIĆ, Ivo, *Bog je tako ljubio svijet...*, Zagreb, 2009.

BONHOEFFER, Dietrich, *Etica*, Milano, 1983.

COLE, Alan, *Evandjelje po Marku*, Daruvar, 1997.

DE CHARDIN, Pierre Teilhard, *Božansko ozračje*, Split, 1985.

DUGANDŽIĆ, Ivan, *Evandjelje ljubljenog učenika*, Zagreb, 2012.

FUŽINATO, Silvana, GRILLI, MASSIMO, *Riječ Božja u ljudskom jeziku. Tumačenje Biblije u komunikacijskoj perspektivi*, Zagreb, 2019.

HARRINGTON Daniel J., VIVIANO, Benedict T., KARRIS, Robert J., DILLON, Richard J., PERKINS, PHEME, *Komentar Evandjelja i Djela apostolskih*, Sarajevo, 1997.

JURIČ, Stipe, *Što je Bog rekao o patnji. Problem patnje u Starom zavjetu*, Zagreb, 1997.

KÜNG, Hans, *Postoji li Bog?*, Rijeka, 2006.

LADAN, Tomislav, *Evandjelje po Ivanu*, Sarajevo, 1980.

LADAN, Tomislav, *Evandjelje po Luki*, Ljubljana, 1985.

LEWIS, Clive Staples, *Problem boli*, Split, 2015.

LIMBECK, Meinrad, *Markovo evandjelje*, Zagreb, 1999.

LOHFINK, Gerhard, *Posljednji dan Isusov*, Zagreb, 2010.

LUKAS, Elizabeth, *I tvoja patnja ima smisla*, Zagreb, 1996.

MORRIS, Leon, *Ivan*, Novi Sad, 1988.

MORRIS, Leon, *Luka*, Novi Sad, 1983.

MÜLLER, Paul-Gerhard, *Lukino evandjelje*, Zagreb, 1996.

POPOVIĆ, Anto, *Isusova muka i smrt prema Markovu evandjelju*, Zagreb, 2009.

PORSCH, Felix, *Ivanovo evandjelje*, Zagreb, 2002.

RATZINGER, Joseph, *Dogma i navještaj*, Zagreb, 2011.

RATZINGER, Joseph, *Isus iz Nazareta. Od ulaska u Jeruzalem do uskrsnuća*, Split, 2011.

- RATZINGER, Joseph, *Uvod u kršćanstvo*, Zagreb, 2002.
- SCHNACKENBURG, Rudolf, *Evandjelje po Marku*, Zagreb, 2018.
- SCHNACKENBURG, Rudolf, *Osoba Isusa Krista u četiri Evandjelja*, Zagreb, 1997.
- SHEEN, Fulton John, *Život Kristov*, Zagreb, 2002.
- STÖGER, Alois, *Evandjelje po Luki*, Zagreb, 2019.
- TOMIĆ, Celestin, *Isus iz Nazareta – Gospodin slave. Isusova muka, smrt i uskrsnuće*, Zagreb, 1992.
- TOMIĆ, Celestin, *Počeci Crkve: Ivan – evanđelist ljubavi*, Zagreb, 1995.
- VIMER, Rudolf, *Isus Krist*, Zagreb, 1927, 1986.
- VUGDELIJA, Marijan, *Patnja i bol u svjetlu Biblije i ljudskog iskustva*, Zagreb, 1993.
- ZOVKIĆ, Mato, *Isus u Evandjelju po Luki*, Sarajevo, 2002.

Članci

- BIANCHI, Enzo, La violenza, u: *Parola Spirito e Vita* 37(1998.), 3–7.
- DEVČIĆ, Ivan, Iskustvo patnje. Izvor očovječenja i stvaralaštva, u: *Riječki teološki časopis* 1(1993.), 25–47.
- FUŽINATO, Silvana, Bogu posvećeni život u Novom zavjetu, u: *Diacovensia* 23(2015.)4, 411–424.
- GRILLI, Massimo, Il rantolo di un morente o le doglie di una partoriente? La morte di Gesù nella tradizione sinottica e in Giovanni, u: ZENI, Stefano, CURZEL, Chiara (ur.), *La speranza della croce*, Bologna, 2017., 55–71.
- IVANDA, Ivan, Teologija križa Benedikta XVI., u: *Communio* 44(2018.), 128–144.
- JURIČ, Stipe, Pozitivna svrhovitost kazne, u: *Obnovljeni život* 50(1995.), 63–80.
- NICCACCI, Alviero, Dall'aoristo all'imperfetto o dal primo piano allo sfondo. Un paragone tra sintassi greca e sintassi ebraica, u: *Studium Biblicum Franciscanum. Liber Annuus* 42(1992.), 85–108.
- VANHOYE, Albert, I racconti della passione nei vangeli sinottici, u: VANHOYE, Albert, LA POTTERIE, Ignace De, DUQUOC, Christian, CHARPENTIER, Etienne (prir.), *La passione secondo i quattro Vangeli*, Brescia, 1983, 15–53.
- ZOVKIĆ, Mato, Križ Isusov u Novom zavjetu kao izraz prihvaćanja nasilne smrti, u: *Vrhbosnensia* 20(2016.)1, 64–80.

Elektronski izvori

- ČATIĆ, Ivica, Isusova smrt i ukop (Iv 19, 28-42). Dostupno na: <https://www.vjeraidjela.com/isusova-smrt-i-ukop-iv-1928-42/> (13. 8. 2023.).